

به سؤالات دانش‌آموزان درباره‌ی شبیه‌سازی انسانی پاسخ دهیم

مستندات قرآنی و روایی در شبیه‌سازی انسانی (۱)

دکتر محمد مهدی مظاهری؛ خدیجه احمدخان بیگی

چکیده

شبیه‌سازی انسان یکی از رخدادهای عصر جدید است که در آینده‌ی نه چندان دور، بر همه‌ی ابعاد زندگی و ساختار آینده بشر تأثیر می‌گذارد. شبیه‌سازی یک جان‌دار به مفهوم تولید آن جان‌دار از طریق غیر جنسی است. «کلون‌سازی» انسان به مفهوم تولید انسانی بدون لقاح اسپرم و تخمک است. در این فرایند، ابتدا سلول تخمک را از جنس ماده می‌گیرند و ماده‌ی ژنتیک آن را تخلیه می‌کنند و ماده‌ی ژنتیک یکی از سلول‌های پیکری جنس ماده یا جنس نر را درون آن قرار می‌دهند. شبیه‌سازی انسان و احتمال ایجاد نسلی که در آن جنس واحدی به عنوان تعیین‌کننده‌ی خصوصیات ژنتیکی جنین و منشأ آن باشد، مباحثی را در محافل مختلف علمی موجب شده است.

در این مقاله تلاش شده است، به نقد و بررسی دیدگاه‌هایی که با تکیه بر مستندات قرآنی و روایی در جهت تحلیل ابعاد شبیه‌سازی انسان مطرح شده‌اند، پرداخته شود و نظرات موافقان و مخالفان اجمالاً در این حیطه نقد شود.

کلید واژه‌ها: مستندات قرآنی، روایی، شبیه‌سازی، کلون، شبیه‌سازی درمانی.

از تحریک، رشد و تکثیر پیدا کند و در نهایت یک رویان یا جنین کلون شده تولید شود [همان، ص ۳۹]. این موجود زنده دقیقاً مانند صاحب هسته‌ی سلول اولیه است.

انتشار خبر تولید اولین پستان‌دار (گوسفند) در سال ۱۹۹۶ که به دالی معروف شد، امکان شبیه‌سازی انسان را تقویت کرد و نگرانی‌هایی را در جامعه‌ی بشری به همراه آورد. دستاوردهای علوم تجربی و پیشرفت دانش بشری، ضرورت پژوهش مسلمانان و بازخوانی متون را می‌طلبد تا در قلمرو آیات قرآن کریم، این معجزه‌ی جاویدان، مسائل پیچیده باز شوند. قرآن کریم همگان را به تدبر و تفکر فرامی‌خواند، چرا که نسبت به تمام مسائل نو که پیش از آن نیز مطرح نبوده‌اند، پاسخ‌گوست. اگر ادعای برخی محققان را بپذیریم که امکان عملی و علمی چنین کاری را قابل تحقق می‌دانند، در آینده‌ی نه چندان دور، شاهد تحولی اساسی در همه‌ی ابعاد زندگی خواهیم بود. اما در این میان، آن‌چه موجب طرح جدی این موضوع در بسیاری محافل علمی و دینی جهان شده، واکنش موحدان جهان در مورد شبیه‌سازی و پیامدهای آن است.

اهداف شبیه‌سازی انسانی

۱. ایجاد انسان کامل^۱: هدف این نوع از شبیه‌سازی، تولید یک جنین کامل جای‌گزین شده در رحم یک زن است که در این مورد، به دلیل پیامدهای آن اختلاف نظرها و چالش‌های زیادی وجود دارد.

۲. ایجاد اندام‌های متفاوت بدن انسان^۱: هدف این نوع شبیه‌سازی، درمانی و طبی است. در این روش، به جای این که جنین را در رحم یک زن جای‌گزین کنند، آن را به صورت بافت در ظروف آزمایشگاهی کشت می‌دهند. این روش تنها با هدف تولید بافت برای درمان و پیوند زدن به کار می‌رود.

آن‌چه موجب تفکیک این دو نوع شبیه‌سازی از هم می‌شود، هدف آن‌هاست. هدف از روش اول، تولید کودکی است که از لحاظ ژنتیکی شبیه فرد دهنده‌ی هسته‌ی سلول است. در حالی که هدف از کاربرد دوم که به آن شبیه‌سازی درمانی یا تحقیقاتی نیز می‌گویند، تولید فرد نیست، بلکه به دست آوردن سلول‌های بنیادی جنینی^۲ است. این سلول‌های بنیادی رویانی، قادرند به تمامی ۲۱۶ نوع سلول متفاوت که بدن یک انسان بالغ را می‌سازند، تبدیل شوند و به عنوان سلول‌های بنیادی چند منظوره شناخته می‌شوند.^۳

تاریخچه‌ی شبیه‌سازی

حدود ۱۰۰ سال پیش از تولد دالی، فردی بنام جاکوئس لاپ (۱۹۲۴ - ۱۸۵۹) مطالعات و تحقیقات خود را روی فرایند «بکر زایی» متمرکز کرد. بعد از او، هانس اسپیلمن (۱۹۳۸)، رویان‌شناس آلمانی که آزمایش‌های او روی سمندر شهرت جهانی داشت، نخستین آزمایش‌ها را در حوزه‌ی شبیه‌سازی حیوانی انجام داد. وی رویان سمندری را با موفقیت تا مرحله‌ی ۱۶ سلولی تقسیم کرد. در واقع با این آزمایش نشان داد که هسته‌ی به دست آمده از مراحل اولیه‌ی یک رویان، می‌تواند مجدداً از نو شروع به فعالیت کند.^۴

در سال ۱۹۶۲، جان گوردن، زیست‌شناس انگلیسی، گزارش داد که موفق شده است، از طریق گرفتن هسته‌ی سلول روده‌ای نوزاد قورباغه و انتقال آن به تخمکی که هسته‌ی آن بیرون کشیده شده است، قورباغه‌ای را شبیه‌سازی کند. میزان

مفهوم لغوی شبیه‌سازی

«شبیه‌سازی» یا «همانندسازی» ترجمه‌ی کلمه‌ی «cloning» در زبان انگلیسی و «clonage» در زبان فرانسه است که در عربی به آن «استنساج» گفته می‌شود. کلمه «clone» از ریشه‌ی یونانی «klon» به معنای جوانه و ترکه‌ی چوب که پرورش‌دهندگان گل و گیاه از آن‌ها برای ایجاد گیاهان جدید استفاده می‌کرده‌اند، گرفته شده است. به بیان دیگر، کلون به معنای تولید مثل غیرجنسی یک یاخته‌ی فرد است.^۱ شباهت شبیه‌سازی به قلمه‌زدن گیاهان در این است که در هر دو روش، عمل تولید مثل بدون انجام لقاح انجام می‌گیرد. در قلمه‌زدن، شاخه یا ریشه‌ای را از درخت جدا می‌کنند و در جای دیگری می‌کارند. در عمل شبیه‌سازی هم، بدون عمل لقاح، تولیدمثل صورت می‌گیرد.

مفهوم اصطلاحی شبیه‌سازی

فرایند تولیدمثل غیرجنسی گروهی از سلول‌ها، مولکول‌ها یا موجودات زنده را که همگی از نظر ژنتیکی مشابه نیای مشترک باشند، اصطلاحاً شبیه‌سازی یا کلونینگ می‌گویند. کلونینگ مجموعه فرایندهای تولید یک کلون یا شبیه است.^۲ «انتقال هسته‌ی سلول سوماتیک»^۳ تکنیکی است که با آن، مواد هسته‌ای یک سلول سوماتیک یا جسمی را به داخل یک «اووسیت»^۴ یا تخمک هسته‌زایی شده منتقل می‌کنند تا پس

موفقیت این آزمایش‌ها اندک بود، اما نتایج مثبتی در برداشت و محققان را واداشت تا همین آزمایش‌ها را روی پستان‌داران انجام دهند. در سال ۱۹۷۸، براساس تحقیقات لوبیز براوان، نخستین نوزادی که از طریق لقاح برون رحمی بارور شده بود، در انگلستان زاده شد.^{۱۰} این اتفاق پیشرفت چشم‌گیری در راه تحقق شبیه‌سازی پستان‌داران عالی به شمار می‌رفت، زیرا یکی از شرایط شبیه‌سازی آن بود که تخمک بیرون از رحم بارور شود و آن‌گاه به درون رحم منتقل شود. در سال ۱۹۶۶، ساعت پنج بعدازظهر پنجم جولای، دالی زاده شد. این میش نخستین پستان‌داری بود که از طریق انتقال هسته‌ی سلول جسمی ایجاد شده بود. البته مشهور شدن دالی به خاطر امکان قریب‌الوقوع بودن شبیه‌سازی انسان بود. مطرح شدن ایده‌ی شبیه‌سازی انسان به‌صورت جدی‌تر موجی از واکنش‌های جهانی پدید آورد.

دیدگاه مفسرین

عیاشی در تفسیر خود ذیل این آیه از امام باقر (ع) نقل می‌کند که ایشان فرمودند: مقصود از خلق الله دین و امر خداوند است.^{۱۱} شیخ طوسی پس از نقل گفته‌های مختلف در این باب می‌گوید: قوی‌ترین قول به دلالت آیه‌ی ۳۰ سوره‌ی روم: «فلیغیرن خلق الله»، به معنی دین الله است.^{۱۲} طبرسی تغییر خلق را چنین تفسیر می‌کند: «اراد بذالک تحریم الحلال و تحلیل الحرام».^{۱۳} ابن‌کثیر از ابن‌عباس، عکرمه و مجاهد نقل کرده است که با تمسک به آیه‌ی ۳۰ سوره‌ی روم، خلق الله را دین الله تفسیر کرده‌اند.^{۱۴}

علامه طباطبایی، ذیل آیه‌ی ۳۰ سوره‌ی روم می‌فرماید: «لا تبدیل لخلق الله» و تغییر خلقت خدا را می‌توان خارج شدن از حکم فطرت و ترک دین حنیف دانست.^{۱۵} در «تفسیر نمونه»، ذیل این قسمت آمده است: آفرینش (پاک) خدایی را تغییر دهند (فطرت توحید را به شرک بیالایند).^{۱۶} رشید رضا در «المنار» می‌گوید: تغییر در خلقت خدا و دخالت کردن در آن، قضیه‌ای است که هم تغییر جنسی مانند اخته کردن و... را شامل می‌شود، هم بریدن و ایجاد ناهنجاری در اعضای بدن انسان، و هم تغییر معنوی (تغییر دین و تغییر سرشت انسانی را که خداوند آفریده است).^{۱۷}

نقد و بررسی

از مفاد آیه‌ی شریفه می‌توان فهمید، این آیه از نظر اکثر مفسران ناظر به حفظ دین حق و توحید در عبارات و دوری از شرک است، نه خلقت فیزیکی. حال اگر فرض را بر این بگذاریم که این آیه دلالت روشن بر تغییر فیزیکی دارد و شبیه‌سازی انسانی نیز تغییر خلق است، آن‌گاه است که باید بسیاری از اعمال مباح را حرام شمرد. اصلاح نباتات و

موفقیت این آزمایش‌ها اندک بود، اما نتایج مثبتی در برداشت و محققان را واداشت تا همین آزمایش‌ها را روی پستان‌داران انجام دهند. در سال ۱۹۷۸، براساس تحقیقات لوبیز براوان، نخستین نوزادی که از طریق لقاح برون رحمی بارور شده بود، در انگلستان زاده شد.^{۱۰} این اتفاق پیشرفت چشم‌گیری در راه تحقق شبیه‌سازی پستان‌داران عالی به شمار می‌رفت، زیرا یکی از شرایط شبیه‌سازی آن بود که تخمک بیرون از رحم بارور شود و آن‌گاه به درون رحم منتقل شود. در سال ۱۹۶۶، ساعت پنج بعدازظهر پنجم جولای، دالی زاده شد. این میش نخستین پستان‌داری بود که از طریق انتقال هسته‌ی سلول جسمی ایجاد شده بود. البته مشهور شدن دالی به خاطر امکان قریب‌الوقوع بودن شبیه‌سازی انسان بود. مطرح شدن ایده‌ی شبیه‌سازی انسان به‌صورت جدی‌تر موجی از واکنش‌های جهانی پدید آورد.

مستندات قرآنی مخالفان شبیه‌سازی

۱. شبیه‌سازی تغییر در خلقت خداوند است

قرآن کریم در سوره‌ی النساء آیات ۱۱۷ تا ۱۱۹، هنگام سخن گفتن از مشرکان، از شیطان نام می‌برد که مدعی شد، مردم را گمراه خواهد کرد و به آنان فرمان خواهد داد تا خلق خدا را دگرگون کنند: «ان یدعون من دونه الا انا اناء و ان یدعون الا شیطاناً مریداً لعنه الله و قال لاتخذن من عبادک نصیباً مفروضاً و لاضلنهم و لامنینهم و لامرنهم فلیبتکن اذان الانعام و لامرنهم فلیغیرن خلق الله و من یتخذ الشیطان ولیاً من دون الله فقد خسر خسراناً مبیناً»: آن‌چه غیر از خدا می‌خوانند، فقط بت‌هایی هستند که هیچ اثری ندارند و یا شیطان سرکش و ویرانگر است. خدا او را از رحمت خود دور ساخت و او گفت: از بندگان تو سهم معینی خواهم گرفت. و آن‌ها را گمراه می‌کنم و به آرزوهای سرگرم می‌سازم و به آن‌ها دستور می‌دهم که گوش چهار پایان را بشکافند و آفرینش خدایی را تغییر دهند. و هر کس شیطان را به جای خدا ولی خود برگزیند، زیان آشکاری کرده است.

مخالفان شبیه‌سازی معتقدند که این کار تغییر خلقت خداوند، و حرام و نامشروع است. زیرا طبق سوره‌ی النساء آیه‌ی ۱۱۹، شیطان سوگند یاد کرد، برخی انسان‌ها را سخت گمراه می‌کنم و به آرزوهای دور و دراز می‌افکنم و به آن‌ها دستور می‌دهم، گوش حیوانات را ببرند و امر می‌کنم تا خلقت خدا را تغییر دهند. آن‌ها شبیه‌سازی را یکی از مصادیق این تغییر

حیوانات از قدیم‌الایام در همه‌جا معمول بوده و این کار نیز تغییر خلق‌الله است. در موارد دیگر، مثل لقاح برون رحمی و شبیه‌سازی درمانی که در آن عضوی مانند کلیه یا قلب را شبیه‌سازی می‌کنند، مجاز شمرده می‌شود، حال آن‌که در این‌جا نیز نوعی دستکاری و دخالت در سلول‌های انسانی صورت گرفته است. در صورت استناد به این آیه، هرگونه تغییراتی فیزیکی و دخالت در جسم انسان از شمول این حکم خارج نمی‌شود. بنابراین نمی‌توان از دلایل تغییر خلق‌الله برای اثبات حرمت شبیه‌سازی انسانی سود جست، چرا که اگر شبیه‌سازی را تغییر خلق‌الله بدانیم، این کار در مورد نباتات و حیوانات نیز تغییر خلق‌الله خواهد بود.

۲. شبیه‌سازی با خالقیت خداوند تناقض دارد

قرآن کریم تصریحاً در آیات زیادی خلق و آفرینش را به خود نسبت می‌دهد در آیه‌ی ۵۴ سوره‌ی اعراف داریم: *الا له الخلق و الامر تبارک الله رب العالمین*: آگاه باشید که آفرینش و تدبیر از آن اوست. پر برکت است خداوندی که پروردگار جهانیان است. و نیز آیه‌ی ۲۵۸ سوره‌ی البقره به وضوح بیان می‌کند: *الم ترالی الذی حاج ابراهیم فی ربه ان آتته الله الملك اذ قال ابراهیم ربی الذی یحیی و یمیت قال انا احی و امیت قال ابراهیم فان الله یاتی بالشمس من المشرق فات بها من المغرب فبهت الذی کفر و الله لا یهدی القوم الظالمین*: آیا ندیدی کسی را که با ابراهیم درباری پروردگارش محاجه و گفت‌وگو کرد؟ زیرا خداوند به او حکومت داده بود، هنگامی که ابراهیم گفت: «خدای من آن کسی است که زنده می‌کند و می‌میراند.» او گفت: «من نیز زنده می‌کنم و می‌میرانم.» ابراهیم گفت: «خداوند، خورشید را از افق مشرق می‌آورد، خورشید را از مغرب بیاورد. آن مرد کافر، مبهوت و وامانده شد و خداوند، قوم ستمگر را هدایت نمی‌کند.

گروهی شبیه‌سازی را ورود در شبهه‌ی خلق و آفرینش می‌دانند و بر این باورند که تحقق این عمل این شبهه را پیش می‌آورد که انسان دست به خلق زده و قدرت خالقیت دارد و عامه‌ی مردم آن را نوعی خلق و آفرینش موجودات زنده می‌پندارند. وجود همین شبهه باعث شده است، کسانی آن را مستندی برای تحریم شبیه‌سازی انسانی قرار دهند.

خلق در آیات قرآن کریم به سه معنا به کار رفته است:
۱. «قد خلقتک من قبل و لم تک شیاً» [مریم / ۹]: قبلاً

تو را آفریدیم، در حالی که چیزی نبود. در این‌جا خلق به معنی ایجاد از عدم است.

۲. «انا خلقناهم من طین لازب» [الصفات / ۱۱]: ما آنان را از گل چسبیده‌ای آفریدیم. در این‌جا خلق به معنی به وجود آوردن موجود زنده از شیئی بی‌جان است.

۳. «ثم کان علقه فخلق فسوی» [القیامه / ۳۸]: سپس به‌صورت خون بسته درآمد، و خداوند او را آفرید و موزون ساخت. در این‌جا خلق به معنی دگرگونی از وضعیتی دیگر است، نه از عدم به وجود آمدن.

شهید مطهری در این باره می‌گوید: همیشه مردم در کار خدا به این معنا دخالت می‌کنند. خداوند می‌فرماید: «الله یتوفی الانفس حین موتها.» اگر خدا قبض روح می‌کند، پس هیچ‌کس نباید بتواند کس دیگری را بمیراند و این‌ها با هم منافات ندارد. آن کاری که بنده‌ی خدا می‌کند، غیر از کاری است که خدا می‌کند. آن کشاورز هم که کشاورزی می‌کند، در کار خداوند مداخله می‌کند. قرآن هم می‌گوید: «فرایتم ما تخرثون، انتم تزرعونه ام نحن الزارعون»: این عالم خلقت است که آن را ایجاد می‌کند، نه کشاورز. علم انسان هرچه پیش می‌رود، در جهت شناخت قوانین خلقت پیش می‌رود و از همان قانون موجود خلقت استفاده می‌کند. اگر هزارها سال دیگر نیز بگذرد، بشر قادر نخواهد بود خارج از قانون خلقت موجودی را ایجاد کند. مثلاً انسانی ایجاد کند که هیچ ارتباطی با عالم خلقت نداشته باشد.^{۱۸}

لذا شبیه‌سازی حتی اگر در انسان راه پیدا کند، نه آسیبی به توحید می‌رساند و نه آسیبی به نظام خلقت. چرا که این کار بیرون از نظام علت و معلولی جهان و اراده‌ی خداوند نیست.^{۱۹}

نقد و بررسی

اولاً، اختصاص و انحصار خالقیت، اختصاص اعتباری و انحصاری نیست تا عدم دخالت در کار خداوند (یعنی نادیده‌گرفتن آن)، بتواند موضوع حکم شرعی (حرمت) قرار گیرد. بلکه این اختصاص، اختصاصی تکوینی است و اختصاص‌های تکوینی دخالت‌ناپذیر هستند. در کاری که اختصاص به خدا دارد، اصلاً دخالت کردن محال است و امور دخالت‌ناپذیر موضوع حکم شرعی قرار نمی‌گیرند. شارع تنها امور تحقق‌پذیر را موضوع امر و نهی خود قرار می‌دهد.^{۲۰}

ثانیاً، با همین مبنا می‌توان بسیاری از امور حلال و

شاید متذکر شوید.

نظام هستی بر زوجیت استوار است. نه تنها در عالم انسانی، بلکه در میان حیوانات و گیاهان نیز این نظام حاکم است. قرآن کریم بارها به این پدیده اشاره کرده است. از آن جمله می‌فرماید: «و خلقناکم ازواجاً» [النبا / ۸]: و شما را به صورت زوجها آفریدیم. «و انه خلق الزوجین الذکر و الانثی من نطفه اذآ تمنی» و اوست که دو زوج نر و ماده را آفرید، از نطفه‌ای هنگامی که خارج می‌شود.

سنت الهی در خلق بشر، از طریق ازدواج میان مرد و زن است. البته این زوجیت به معنای رابطه‌ی قراردادی ازدواج نیست، بلکه سخن از سنتی تکوینی و همیشگی و لایتغیر است. اما شبیه‌سازی انسانی از نظر گروهی این سنت را مخدوش و نابود می‌کند. چرا که در این صورت، دیگر نیازی به هر دو جنس مذکر و مؤنث وجود ندارد و این امر با فطرت الهی سازگار نیست.

کشفیات را به همان مقداری که شبه آفرین هستند، تحریم کرد. در آیه‌ی ۳۴ سوره‌ی لقمان خداوند می‌فرماید: «یعلم ما فی الارحام.» در آیه‌ی ۸ سوره‌ی رعد نیز خداوند می‌فرماید: «یعلم ما تحمل کل انثی»: علم به جنس جنین از آن خداوند است. امروزه با فراهم شدن امکان سونوگرافی، هر کس می‌تواند در این عمل شریک خداوند شود و کسانی همین تکنیک را مایه‌ی تضعیف باورهای دینی مردم قرار می‌دهند. پس طبق این مبنا و برای حفظ ایمان مردم، باید هر نوع فناوری که امکان شناخت جنسیت و وضعیت جنین را در درون رحم روشن می‌کند، حرام شمرد.

منطق قرآن این است که تمام آن‌چه در جهان آفرینش به وجود می‌آید، با اراده همراه است. اما این اراده حق تعالی با سلسله اسباب و مسبباتش است که اگر علم بتواند آن اسباب و مسببات را به دست آورد، در مقابل خدا قرار نگرفته، بلکه در امتداد آفرینش قرار گرفته است.^{۲۱}

دیدگاه فقها

عده‌ای از فقها معتقدند: آن‌چه در قرآن کریم درباره‌ی خلقت بشر از مرد و زن آمده، ناظر به روش معمول است. یعنی اغلب مردم از طریق ترکیب اسپرم و تخمک پدید می‌آیند و این مغایرتی با به وجود آمدن انسان از طریق دیگر ندارد. این امر امکان وقوعی دارد؛ همان طور که حضرت مسیح(ع) پدر نداشت.^{۲۲} آیت الله حکیم معتقد است: دلیلی بر انحصاری بودن

۳. شبیه‌سازی با اصل، سنت و قاعده‌ی زوجیت در تضاد است

قرآن کریم در آیه‌ی ۱۳ سوره‌ی الحجرات می‌فرماید: «انا خلقناکم من ذکر و انثی و جعلناکم شعوباً و قبائل لتعارفوا»: ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شما را تیره‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید. اساس خلقت روی آفرینش مذکر و مؤنث است. «و من کل شیء خلقنا زوجین لعلکم تذکرون» [الذاریات / ۴۹]: و از هر چیز یک جفت آفریدیم،

پژوهشگاه علوم و معارف اسلامی

خداوند در آیهی ۵۴ سورهی فرقان می‌فرماید:
«و هو الذی خلق من الماء بشراً فجعله نسباً وصهراً و کان ربک قدیراً»:
او کسی است که از آب انسانی را آفرید. سپس او را نسب و سبب قرار داد و
پروردگار تو همواره توانا بوده است.

لآیاتٍ للعالمین»: و از آیات او آفرینش آسمان‌ها و زمین، و تفاوت زبان‌ها و رنگ‌های شماست. در این نشانه‌هایی است برای عالمان. بسیاری از مخالفان شبیه‌سازی، اختلاف رنگ‌های مردمان، تنوع زبانی آنان، و تنوع چهارپایان و میوه‌ها را یک قانون عام می‌دانند و معتقدند: خداوند جهان را براساس قاعدهی تنوع خلق کرده است. لیکن شبیه‌سازی با این قاعده مغایرت دارد؛ چرا که لازمه‌ی شبیه‌سازی ایجاد نسخه‌های مکرری از انسان است.

نقد و بررسی
 این مخالفت از نظر علمی چندان با واقعیت نسبتی ندارد. زیرا اولاً، انسان شبیه‌سازی شده کاملاً شبیه انسان اولیه نیست. ثانیاً، در این روش انسان شبیه‌سازی شده از فردی که بزرگسال است، تولید می‌شود. ثالثاً، شبیه‌سازی انسان به هیچ‌وجه جای‌گزین شیوه‌ی طبیعی تولیدمثل نخواهد شد و برای جلوگیری از برهم زدن قاعده‌ی تنوع، می‌توان شبیه‌سازی تولیدی در سطح وسیع از یک فرد را ممنوع اعلام کرد.^{۲۶}

۵. شبیه‌سازی باعث ایجاد اختلال در وضعیت قرابت و نسب افراد کلون شده می‌شود

خداوند در آیهی ۵۴ سورهی فرقان می‌فرماید: «و هو الذی خلق من الماء بشراً فجعله نسباً و صهراً و کان ربک قدیراً»: او کسی است که از آب، انسانی را آفرید. سپس او را نسب و سبب قرار داد و پروردگار تو همواره توانا بوده است. همانندسازی انسان بی‌تردید این رابطه‌ی طبیعی و قانونی را بر هم می‌زند و تعیین قرابت و نسبت را با اشکال و ابهام روبه‌رو می‌سازد. در شبیه‌سازی تولیدی انسان این ایراد وجود دارد که روشن نیست، فرد شبیه‌سازی شده با کسی که شبیه ژنتیکی اوست، دو قلو محسوب می‌شوند و یا با او برادر یا خواهر یا این که فرزند اوست.

شیوه‌ی تولیدمثل انسان، در شریعت اسلامی وجود ندارد.^{۲۳}

نقد و بررسی
 اولاً برخی معتقدند: این امر خلاف آفرینش الهی است، در صورتی که معنای خلقت این نیست که حتماً از طریق ترکیب اسپرم و تخمک، نوزاد به‌وجود آید.^{۲۴} اگر سنت زوجیت عام است و همه‌ی ساحات عالم ماده را دربر گرفته است، بشر اگر هم بخواهد نمی‌تواند آن را نقض کند. تنها نقض قوانین تشریحی ممکن است، نه قوانین تکوینی. بنابراین، شبیه‌سازی نقض قانون عام هستی نیست؛ چرا که در این صورت بشر قدرتی هم سنگ قدرت خدا دارد و می‌تواند قانونی را نقض کند که خداوند براساس آن طبیعت را آفریده است.

ثانیاً، اگر این قانون عام باشد، با نحوه‌ی آفرینش حضرت آدم (ع) و تولد حضرت عیسی (ع) چه باید کرد؟ اولی نه پدر داشت و نه مادر و دومی تنها مادر داشت. اگر آفریدن حضرت آدم (ع) و تولد حضرت عیسی (ع) معجزه است و معجزه نیز نوعی از سنت حاکم بر هستی است، پس شبیه‌سازی انسانی می‌تواند مصداقی از همین سنت نهان هستی باشد. نه تنها ناقض آن نیست، بلکه تأیید آن نیز به شمار می‌رود.^{۲۵} در شبیه‌سازی انسانی که به منظور درمان صورت می‌گیرد، ما شاهد سنت زوجیت هستیم؛ چرا که نمی‌توان به کمک یک هسته یا یک تخمک تنها دست به این کار زد. پس سنت زوجیت هم‌چنان وجود دارد و یکی از دستاوردهای شبیه‌سازی، درمان ناباروری است. بنابراین می‌توان حداقل آن را در کار زوجیت مجاز دانست.

۴. شبیه‌سازی با سنت تنوع انسان‌ها تناقض دارد

خداوند متعال در آیهی ۲۲ سورهی الروم، تنوع موجود در جهان را آیت خود می‌شمارد و می‌فرماید: «و من آیاته خلق السماوات و الارض و اختلاف السننکم و الوانکم ان فی ذلک

نقد و بررسی

ما در این جا دنبال حکم تکلیفی نیستیم، چرا که حکم هر چه باشد، جواز یا حرمت (در شبیه‌سازی) تأثیری در انتساب فرزند نخواهد داشت. حال باید ببینیم که در شبیه‌سازی انسان چه ابهامی در روابط خانوادگی و انساب پیش می‌آید. الف) مفهوم لغوی نسب: نسب از نظر لغت به معنای قرابت، اصل، نژاد، خویشاوندی و پیوستگی بین دو شی انسان است. ب) مفهوم عرفی نسب: بعضی از فقها (نجفی، ۱۳۷۵، ج ۲۹: ۲۳۸ و انصاری) و حقوق دانان در مقام تعریف عرفی نسب گفته‌اند: «نسب عبارت از منتهی شدن ولادت شخصی به دیگری، مانند پدر و پسر یا انتهای ولادت دو شخص به شخص ثالث (مانند دو برادر به پدر).

باید توجه داشت که در این خصوص حقیقت شرعی برای نسب ثابت نشده است، بلکه به عکس، عدم آن ثابت شده است. بنابراین نسب مثل سایر عناوین بر همان مفهوم و برداشت عرفی مترتب می‌شود.^{۲۷}

منشأ انتساب فرزند به مادر

در معیار پیدایش فرزند از ناحیه‌ی مادر سه نظریه وجود دارد: ۱. عده‌ای از فقها ملاک انتساب فرزند به مادر را در زاییدن می‌دانند. عده‌ای دیگر معتقدند که برای پیدایش هر فرزند دو عامل تأثیرگذار است: یکی پیدایش فرزند از تخمک و دیگری حمل فرزند و ولادت وی از مادر. دارنده‌ی این دو عامل با هم، مادر است. در نهایت گروه سوم، ملاک انتساب را پیدایش فرزند از تخمک دانسته‌اند. هر گروه استدلال‌هایی دارند که طبق آیات و روایات مطرح می‌کنند.

گروه نخست می‌گویند: اساساً در زمان نزول آیات و صدور روایات، مردم از اطلاعات جدید پزشکی که کودک حاصل لقاح اسپرم و تخمک است، آگاهی نداشتند و زن صاحب رحم را مادر می‌دانستند. پس مبنای داوری زاییدن بود.^{۲۸} مهم‌ترین آیه‌ای که همه‌ی آن‌ها به آن استدلال کرده‌اند، آیه‌ی ۲ سوره‌ی مجادله است: «... ان امهاتهم الا اللاتی ولدنهم»: آنان مادرانشان نیستند. مادران آن‌ها تنها کسانی‌اند که ایشان را زاده‌اند. این گروه چنین استدلال می‌کنند که خداوند مادر را در قرآن چنین توصیف کرده است: «و وصینا الانسان بوالديه احساناً حملته امه و وضعته کرهاً» [احقاف / ۱۵]: انسان را نسبت به پدر و مادرش به احسان سفارش کردیم. مادرش با تحمل رنج به او باردار شد و با تحمل رنج او را به دنیا آورد.

برخی از فقها مانند صاحب جواهر، ولادت را معیار حقوق فرزند به زن دانسته‌اند (نجفی، ۴۱ / ۳۹۸).

گروه دوم انتساب فرزند را به مادرش بر اثر دو عامل می‌دانند: ارتباط تکوینی و وراثتی که به وسیله‌ی تخمک حاصل می‌شود، و ارتباط حملی، ولادتی و حضانتی که به وسیله‌ی رحم محقق می‌شود. این گروه هر دو عامل را هم‌زمان برای انتساب مادر ضروری می‌دانند.^{۲۹}

گروه سوم اعتقاد دارند که ملاک مادر بودن در نظر عرف، مانند ملاک پدر بودن است. بنابراین نوزاد شبیه‌سازی شده به صاحب سلول منتصب است.^{۳۱}

منشأ انتساب فرزند به پدر

حدیثی از رسول اکرم (ص) در این باب داریم که از طریق فریقین روایت شده و عامه‌ی فقهای مسلمان آن را پذیرفته‌اند. مفاد حدیث، مستند احکام فقهی فراوانی نیز به شمار می‌رود. حدیث آن است که فرزند همواره به فراش زوجیت، یعنی به پدر و مادر شرعی خود، منتسب می‌گردد و ادعای زناکار درباره فرزند شرعی، مسموع نیست و از او بهره‌ای ندارد. برخی از صاحب‌نظران در خصوص معنای حدیث اظهار نظر کرده‌اند که معنی کلمه‌ی «فراش» ممکن است به معنی بستر باشد و از آن نزدیکی اراده شده باشد و ممکن است معنی آن رابطه‌ی زوجیت موجود بین زوجین باشد.^{۳۲}

تردید نیست که حضرت رسول اکرم (ص) در این حدیث در مقام حکم شرعی بوده‌اند، نه اخبار. از این رو در این جا فراش یعنی شوهر قانونی و شرعی. چرا که برای اجرای اماره فراش، اصولاً اثبات مجامعت و نزدیکی بین زن و مرد که امری پنهان است و اقامه‌ی دلیل بر آن متعسر است، لازم نیست. بلکه وجود علقه زوجیت میان مرد و زن کفایت می‌کند [همان ص ۱۹۶]. در قضاوت‌های حضرت رسول اکرم (ص) می‌بینیم که معیار الحاق فرزند به والدین آن بوده است که نخست ازدواج شرعی میان آن دو وجود داشته باشد. دیگر آن که آنان فرزند را از آن خود بدانند. افزون بر این شرط، شرط دیگری وجود ندارد (نه مشابهت فرزند به والدین، نه امتزاج مائین و نه چیز دیگر). نسب خانوادگی همان‌طور که گفته شد، امری عرفی است و اسلام آن را امضا کرده است.

در شبیه‌سازی، اگر انسانی متولد شد، پدر او دهنده‌ی هسته‌ی سلول به شمار می‌رود. در علمای اهل سنت، الاشقر و ریاض احمد عوده الله (الاشقر، الاستنساخ فی میزان الشریعة

الاسلامیه، ص ۳۴۵) نیز از گفته‌ی معروف رسول اکرم (ص) که الولد للفراش» نتیجه می‌گیرند که اگر زنی شوهردار، فرزند شبیه‌سازی شده‌ای به دنیا آورد، شوهر آن زن پدر شرعی آن فرزند خواهد بود.

آزمایش‌ها باشد. برآیند این تأملات بیان چهار اصل اساسی حوزه‌ی اخلاق زیستی است که عبارت‌اند از: ۱. اصل لاضرر، ۲. اصل سودمندی، ۳. اصل علامت، ۴. اصل خودمختاری یا استقلال انسان^{۳۳}.

نتیجه‌ی کلی

حاصل آن که می‌توان حداقل در یک شق شبیه‌سازی، یعنی شبیه‌سازی در چارچوب زوجیت، از ابهام ادعایی انساب پیشگیری کرد و روابط را به روشنی تعریف نمود.

۶. شبیه‌سازی با کرامت انسان مغایرت دارد

خداوند در آیه‌ی ۷۰ سوره‌ی اسراء می‌فرماید: «و لقد کرما بنی آدم و حملنا هم فی البر و البحر و رزقناهم من الطیبات و فضلناهم علی کثیر ممن خلقنا تفضیلاً». ما آدمی‌زادگان را گرامی داشتیم، و آن‌ها را در خشکی و دریا حمل کردیم، و از انواع روزی‌های پاکیزه به آنان روزی دادیم و آن‌ها را بر بسیاری از موجوداتی که خلق کرده‌ایم، برتری بخشیدیم.

جدی‌ترین دلیل اخلاقی ضد شبیه‌سازی انسانی در میان تقریباً همه‌ی مخالفان آن است که این کار کرامت انسان را نقض می‌کند و او را به حد حیوانات تنزل می‌دهد. زیرا انجام این عمل نیازمند آن است که با انسان نیز مانند خوکی‌چندی هندی و موش آزمایشگاهی رفتار شود.

نقد و بررسی

طبق این نگرش، کرامت ذاتی انسان در گرو نحوه‌ی تولیدمثل و شکل باروری و زادن اوست. و تولیدمثل غیرجنسی، کرامت انسانی را نقض می‌کند. طبق این استدلال، هر جا که نحوه‌ی تولید و زایش برخلاف سنت معمولی باشد، باید حکم به نقض کرامت انسانی داد. این موضوع درباره‌ی نحوه‌ی تولد حضرت عیسی (ع) مشکل‌ساز خواهد بود. هم‌چنین، طبق آن باید نحوه‌ی لقاح برون رحمی نیز خلاف شرع و حرام شود. نه تنها شبیه‌سازی انسانی که هر نوع آزمایشی روی انسان غیراخلاقی خواهد بود. به همین سبب، متخصصان اخلاق زیستی به جای مخالفت با این قبیل آزمایش‌ها، کوشیده‌اند تا اصولی را تدوین کنند که راهنمای عمل محققان در این قبیل

پی‌نوشت

۱. دورلند، ۱۳۶۴.

۲. محمدی، ۱۳۸۷: ۶۷.

3. Somatic Cell Nuclear Transfer (SCNT)

4. Oocyte

5. Reproductiv cloning

6. Therapeutic cloning

7. Embryonic stem

۸. رحیمی، ۱۳۸۵: ۴۲.

۹. محمدی، ۱۳۸۷: ۳۰.

۱۰. ترانسون و گاردنر، ۱۳۸۳: ۲۶۰.

۱۱. عیاشی، بی‌تا، ج ۱: ۲۷۶.

۱۲. طوسی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ج ۳: ۳۳۳.

۱۳. طبرسی، ۱۳۷۹ هـ.ق، ج ۲: ۱۱۲.

۱۴. ابن کثیر، ۲۰۰۰ م، ج ۱: ۵۶۹.

۱۵. طباطبایی، ۱۳۹۷ هـ.ق، ج ۵: ۸۷.

۱۶. مکارم شیرازی، ۱۳۵۳، ج ۴: ۱۳۴.

۱۷. رشید رضا، بی‌تا، ج ۵: ۴۲۹-۴۲۴.

۱۸. مطهری، بی‌تا: ۵۴.

۱۹. جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۶۴.

۲۰. مبلغی، بی‌تا.

۲۱. معرفت، بی‌تا: ۳۵.

۲۲. موسوی بجنوردی، ۱۳۸۳، روزنامه‌ی همشهری.

23. <http://www.alhakeem.com>

۲۴. موسوی بجنوردی، ۱۳۸۳: ایسنا.

۲۵. اسلامی، ۱۳۸۶: ۲۴۹-۲۴۸.

۲۶. رحیمی، ۱۳۸۵: ۵۳.

۲۷. روحانی، بی‌تا، ج ۲۱: ۲۲۱.

۲۸. محقق داماد، بی‌تا.

۲۹. نجفی، ۱۳۷۵، ج ۴۱: ۳۹۸.

۳۰. موسوی اردبیلی، بی‌تا: ۳۶۹.

۳۱. معرفت، بی‌تا.

۳۲. علوی قزوینی، بی‌تا: ۱۸۰.

33. WWW.Nathaneil.org.nz